

Analysis of the Factors of Formation and Content of Local Farsi Historiography of Sind (From the beginning of the 7th century to the middle of the 12th century AH)

Mohamad Hossein Riyahi

Assistant Professor of Al-Mustafa international university in Esfahan)

Seyyed Ahmad Aghili

Associate Professor of History Department-University Sistan and Baluchestan)

Extended Abstract

The present study reviews the local historiography books in the Persian language of Sindh province from the early seventeenth century to the first half of the 12th century and their authors and motivators. According to a survey, many of these works have been written by influential government officials, or based on the recommendations of the personalities and leaders of the country and the military. The format and content of these works include awareness of historical geography, dynasties and rulers, wars, conquests and rejels and celebrities. The culmination of local Indian historiography from the years 613 to 1150 AH was in the eleventh century and, due to geographical dispersion, most of the works of Indian history during these years are related to Sindh. Most of these writings are written by immigrant Iranian writers to the subcontinent, some of which are considered to be the most celebrated, celebrated and celebrated Sadat. Given the nature of the present research, the research methodology used in this paper is based on the description and analysis of the historical sources of the Persian handwriting of Sindh in the period under consideration.

Keywords: Sindh, Farsi language, Local histories, Features

1. Introduction

The culmination of the local Indian historiography from the years 613 to 1150 AH was in the eleventh century, and in terms of geographical spreading, most of the historical works of Indian history during these years are related to Sind and then Kashmir. By investigating the local history of India, it can be seen that most of these works and attitudes have influenced many social and human

revolutions in the context of history. These works usually contain information about the geography of the place, wonders, virtues, Merits, the history of building the city, founder of city, the course of its development over time, the buildings and works in the area, the graves, the most important political events, the economic, cultural and educational situations, political, scientific and literary persons and even mythologists and myths about the city or state they are seeking.

Dominant families, especially from the fifth century AH until the end of the Timurids period, played a major role in the development of Persian language and literature. Only in the seventh century AH in Sindh and its various cities, including Multan, Uch, Sivestan, did tens of great and blessed thinkers emerge who are still appreciated and respected and the works left behind are of particular interest.

Based on the above explanations, the main issue in the present study is to reasarch and analyze the factors of formation and content of Persian historiographies of Sind in the 7th to 12th century AH. Due to the lack of separate research on local Persian historiography of Sindh at this time, the purpose of the present study To achieve this important.

The main research question is, what were the causes and backgrounds of the formation of the local Persian chronicles of Sindh In the historical period under discussion; what were the contents and quality of their Historical writings by authors?

2. Research methodology

This article is a descriptive-analytical study based on a historical study examining the early sources of local Persian historiography in the state of Sindh, examining the factors behind the formation of Persian historiographies in the period under discussion and analyzing the content of each of these compilations.

3. Discussion

With regard to the content of some of these books, it seems that motivations such as the encouragement of the sultans, monks, families, and respectable personalities have influenced the formation of many of these works. Also, the interest and passion for the city and the country, and in the sense of the homeland Worship of the land has also been instrumental in the formation of these books. (Kheirandish ,No.47&48,2006,p4)

The spread of Persian historiography in the subcontinent was not alike. Given the historical course, it can be concluded that some areas such as the state of Sind are more ancient in this subject. Many scholars believe the first work of sub-continental historiography was written in Sindh. The book "*Chach Name*" can be regarded as the beginning of the Islamic historiography on the subcontinent. Considering information from the characters of some of the

writers of the local Persian history of the subcontinent, many of them are well-educated in their time and familiar with Islamic culture and the writings of the Persian language and literature, who are interested in wisdom, and some of them are among the poets.

The sources and references used by the authors of the local history of the subcontinent are many and different so that they can be divided into several categories:

- Some of these books have used ancient history and mythology in writing the ancient history of their homeland, in which case Kashmir's history can be exemplified.
 - Some of the authors of these books have recorded their own personal observations on historical events and events, in which the chronicles of the state of Sindh, such as Massoumi's history, *Biglarnama*, , can be exemplified.
 - The presence of the court and the supervision of royal documents and royal libraries and country elders could also have an impact on the formation of some of these works.
 - The use of various historic-literary sources, especially narratives or geography books, has also been instrumental in the compilation of these important books.
 - Some of these works in the ancient inscriptions of his homeland tend to be myths and exaggerations, of which Chach Nama is the most prominent.
- Exaggeration, exaggeration and over-praise of characters are abundant in local Sindh chronicles. Particularly in the expression of the royalists of the government, and especially the kings and ministers, they have been widely praised and used glorious titles and titles.
- Involvement of Political, Religious and Ethnic Views and Views: Although patriotic and subject to regional and national divisions are sometimes appropriate, in some cases they lead to authorial, boisterous, and biased judgment on cities or groups and individuals. Examples of this kind are found throughout the local history of the document.

4. Conclusion

Finally, it can be deduced that the majority of local-language historians are sub-continental, immigrant, and Iranian, or influenced by the Iranian emigrant elites, and the ruling literature on them is Persian.

An overview of the works and content of local Sindh history themes tells us: for example, works such as Chechnya focus more on issues such as Muslim conquest of the Sindh and little information on geographical or geographical areas in the region. It doesn't exist. Subsequent works in the Sindh region, such as the history of the Masoud document or the manifestation of the Tarikh

mazhar-e-Shah Jahani, have given more attention to these issues. Some of the works of the document further emphasize the influential families or personalities of the region, such as *Tarkhan-nama* or Biglar-Nama.

One of the most important causes of the growth of such works in the historical period in question has been the cultural and literary tendencies of local governments. Given this issue and the opportunities and prosperity it provided, the foundation for the development of scientific and literary talent was provided. In other words, it was due to the stability and prosperity of the Sindh region that the peak of local historiography was written at that point in history in this part of the subcontinent. The performance of statesmen in the Sindh region and the manner of their rule and actions have been instrumental in the formation of such compositions. Alongside that interest in hometown and, in a sense, patriotism and ethnic background, has also contributed to the creation of these compositions.

5. References

- 1- Aftab, A. **Tarikh'nivisi-i Farsi dar Hind va Pakistan** (Timuriyan-i buzurg az Babur ta Awrang'zib), Lahore: Khanah-i Farhang-i Jumhuri-i Islami-i Iran, 1985.
- 2- Aftab, A. **Armaghan-i Kashmir**, Lahore: Faran Pub,1992.
- 3- Ahmad, Zahuruddin. **History of Persian Literature in Pakistan (in the contemporary period)** Vol.1, Translated in to Persian By Chaudhry,S ,Tehran : Institute for Humanities and Cultural Studies, 2006.
- 4- Ahmad, Zahuruddin. **History of Persian Literature in Pakistan (from Jahangir to Awrang'zib)** Vol.2, Translated in to Persian By Chaudhry,S ,Tehran : Institute for Humanities and Cultural Studies ,2008.
- 5- Ale Davoud, Seyed Ali, **State of Sind in the Timurid period**, Ayene Miras, No 28, pp 131-132, Tehran :2004
- 6- Anousheh, H, M, **Encyclopedia of Persian Language and Literature** (Persian literature in the subcontinent of India, Pakistan and Bangladesh), Tehran: Printing and Publishing Organization of Ministry of Culture and Islamic Guidance, ,2001.
- 7- Anousheh,H," **Idraki Biglari "** in **Encyclopedia of Persian Language and Literature**, Vol.4, S ,Tehran : Printing and Publishing Organization of Ministry of Culture and Islamic Guidance, ,2001.

- 8- Barzegar,H," **Tarkhān'nāmah** " in **Encyclopedia of Persian Language and Literature**, Vol.4, S ,Tehran : Printing and Publishing Organization of Ministry of Culture and Islamic Guidance, ,2001.
- 9- Balazeri, Ahmad ibn Yahya, **Fotuh al-Boldan**, Translate by Tavakol, M, Tehran: Noghre Bub, 1988.
- 10- Bakri,S.M.M, **Tarikh -i- Sind (Tarikh -I-Masumi)**, Edited By Davoud pota, Umar Muhammad, ,Tehran :Asatir,2003.
- 11- Behkari, Shaykh Farid, **Dhakhirat Al-Khawanin**, Edited By: Moinul Haq, Karachi:1961.
- 12- Esmaeilpour, M,"**Tawarikh-e Sind**" in **Encyclopedia of Persian Language and Literature**. Vol.4, S, Tehran: Printing and Publishing Organization of Ministry of Culture and Islamic Guidance ,2001.
- 13- Hashimi, Seyed, **The Arab Rule in Sind, in Islamic Culture**, Delhi, 1927.
- 14- Ibn al-Athīr,Izz al-Dīn. **al-Kāmil fī al-tārīkh**, Translated by Rohani,Seyed Hosein, Asatir,Tehran,1991.
- 15- Idraki Biglari, Q, **Biglārnamah**, Edited By Baloch, Nabibakhsh Khan,Pakistan: Hyderabad : Sindhi Adabi Board,1980.
- 16- Najafi Barzegar, K. **Mughal- Iranian Relations During sixteenth Century**, Delhi: Indian Bibliographies, 2000
- 17- Naghavi, A. **Biography of farsi (Tazkere nevisi farsi) in India and Pakestan,Tehran: Elmi Pub, 1985.**
- 18- Tabari, mohammad ebne jarir, **Tarikh-e-Tabari (Tarikh al-Rusul wa al-Muluk)**, translated by Aboulghassem Payandeh,Tehran: Asatir,1989.
- 19- Tattawi, mir mohammed bin Jalal, **Tarkhān'nāmah: tārīkh-i Sind dar zamān-i Arghūn va Tarkhān**, Edited By Rashidi, seyed hesamodin Rashed,Pakistan: Hyderabad : Sindhi Adabi Board,1965.
- 20- Turkman, Eskandar Beyk, **Tarikh-e 'Alam Araye 'Abbasi**, edited by Iraj Afshar,Tehran : Amir Kabir Pub,1971.
- 21- Kheirandish, Abdol Rasool, **Typology of Local Histories**, Ketab Mah Tarikh va Joghrafia, no 13, Tehran: No.47&48,2006, pp.3-31.
- 22- Kofi, A. **Conquest letter of sind (chach nameh)**, Edited by Davoud pota, Tehran: Asatir,2005.
- 23- Riazul Islam,Tehran:**Tarikh-e-Ravabete Iran va Hend**, Translated by Aram,M B, GHaffari Fard,Abbasgholi Amīr Kabīr, 1994
- 24- Safa, Z, **Tarikhe Adabiat dar Iran**, Vol:3-5, Tehran:Ferdows Publications,1992.

- 25- Safi, Q, **Bahar- e- Adab**:A Short history of Persian Language and literature in Indian and Pakistan, Tehran: University of Tehran Press,1993.
- 26- Salimi, M, **The cultural relation between Iran and India**, Tehran:Ministry Of Foreign Affairs publishing & Printing Institute,1993.
- 27- Yūsof Mīrak, **Tarikh mazhar-e-Shah Jahani**, Edited by Sayed Hēsammuddīn Rāshidī, Sindhī Adabī Bord, 1979.

مطالعات شبه‌قاره دانشگاه سیستان و بلوچستان

دوره ۱۴، شماره ۴۲، بهار و تابستان ۱۴۰۱ (صص ۱۴۷-۱۷۲)

DOI:10.22111/jsr.2020.22661.1701

تحلیل عوامل شکل‌گیری و محتوای تاریخ‌نگاری‌های محلی فارسی سند (از اوایل قرن هفتم تا اواسط قرن دوازدهم هجری)

محمدحسین ریاحی^۱ سید احمد عقیلی^۲

چکیده

پژوهش حاضر به نقد و بررسی تاریخ‌نگاری فارسی ایالت سند شبه‌قاره، از اوایل قرن هفتم تا نیمه اول قرن دوازدهم هجری پرداخته‌است. اهمیت موضوع در آن است که اوج تاریخ‌نگاری محلی هند از سال ۶۱۳ تا ۱۱۵۰ هـ.ق در سده یازدهم بوده و به لحاظ پراکندگی جغرافیایی، عمده آثار تاریخ محلی هند در طی این سال‌ها مربوط به سند است. ضرورت پژوهش ایجاب می‌کند که عوامل شکل‌گیری این آثار مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. در واقع سؤال بنیادین پژوهش آن است که عوامل شکل‌گیری تواریخ محلی فارسی سند در دوره تاریخی مورد بحث و نقاط ضعف و قوت هرکدام از این آثار کدامند؟ روش تحقیق انجام‌شده، بر مبنای توصیف و تحلیل منابع تاریخی دست‌اول فارسی ایالت سند در دوره زمانی مورد بحث است. بنابر بررسی‌های انجام‌شده بسیاری از این آثار توسط دولتمردان و رجال متنفذ یا براساس توصیه‌های حکام و بزرگان کشوری و لشکری نگاشته شده‌است. قالب و محتوای این آثار مشتمل بر آگاهی‌هایی در باب جغرافیای تاریخی، سلسله‌ها و حاکمان، جنگ‌ها، فتوحات، رجال و مشاهیر است.

واژه‌های کلیدی: سند، زبان فارسی، تاریخ‌نگاری‌های محلی، شبه‌قاره

۱- مقدمه

پس از فتح سند به دست سپاهیان اسلام، به‌ویژه از همان قرون نخستین هجری، مردم سند به سبب عوامل مختلف، با ایران، زبان فارسی و فرهنگ اسلام آشنا شدند. چون اغلب متفکران

Email: mhr@miu.ac.ir

۱. استادیار جامعه المصطفی‌العالمیه اصفهان (نویسنده مسئول)

۲. دانشیار گروه تاریخ دانشگاه سیستان و بلوچستان

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۷/۱۵

تاریخ پایان اصلاحات: ۱۳۹۹/۰۷/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۸/۲۰

اسلامی این سرزمین -نظیر عثمان مروندی، فریدالدین گنج‌شکر، جلال‌الدین بخاری و بهاء‌الدین زکریا مولتانی- از نژادها و اقوام مختلف با زبان فارسی آشنایی داشتند، این زبان را برای تعلیم و گسترش معارف خود برگزیدند. دودمان‌های حاکم بر سند نیز به‌ویژه از قرن پنجم هجری تا پایان دوره تیموریان، در توسعه زبان و ادب فارسی نقش عمده و بسزایی داشتند؛ به‌طوری‌که تنها در قرن هفتم هجری در سند و شهرهای مختلف آن از جمله مولتان، اوج و سیوستان، ده‌ها متفکر بزرگ و مبرز بروز کردند که هنوز مورد تقدیر و احترام هستند و آثار بر جای مانده از ایشان مورد توجه عام و خاص است.

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

مسئله اصلی مقاله، بررسی و تحلیل تواریخ محلی سند به زبان فارسی در دوره تاریخی موردنظر است. سؤال اصلی پژوهش این است که علل شکل‌گیری این تألیفات چه بوده و محتوای این تألیفات حول چه موضوعاتی است.

۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

علت انتخاب این موضوع آن است که در تاریخ‌نویسی فارسی شبه‌قاره، سند پیشتاز بوده است. نخستین کتاب در زمینه تاریخ‌نگاری اسلامی شبه‌قاره با عنوان فتح‌نامه سند (معروف به چچ‌نامه) در این منطقه در اوایل قرن هفتم هجری نوشته شده است. اهمیت موضوع در آن است که اوج تاریخ‌نگاری محلی سند از سال ۶۱۳ تا ۱۱۵۰ هـ ق بوده و به لحاظ پراکندگی جغرافیایی نیز مهم‌ترین آثار تاریخ‌نگاری محلی فارسی شبه‌قاره مربوط به ایالت سند است.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

مقاله با روش توصیفی-تحلیلی بر مبنای مطالعه تاریخی با بررسی منابع دست‌اول تاریخ‌نگاری محلی فارسی ایالت سند، به تحلیل محتوای تاریخ‌نگاری‌های فارسی این ایالت در دوره زمانی مورد بحث پرداخته، عوامل شکل‌گیری و انگیزه‌های نویسندگان این آثار نیز بررسی می‌شود.

۱-۴- پیشینه تحقیق

در باره پیشینه تحقیق باید گفت علی‌رغم تلاش‌های خوب و نسبتاً مناسب برخی از محققان هندی یا پاکستانی در عصر حاضر در بررسی آثار تاریخ‌نگاری فارسی، نوشته‌های این افراد چندان قوی و همراه با نقد و توضیح نیست. در این میان می‌توان به برخی تألیفات شخصیت‌هایی مانند

ظه‌ورالدین احمد (تاریخ ادب فارسی در پاکستان در دو مجلد)، آفتاب اصغر (تاریخ‌نویسی فارسی در هند و پاکستان؛ ارمغان کشمیر) یا سید علی رضا (تذکره‌نویسی فارسی در هند و پاکستان) اشاره کرد. البته گام‌هایی ارزنده و کارهای مفیدی که اکثراً به صورت مقالات و تک‌نگاری مربوط به یک ایالت یا منطقه جغرافیایی هستند، تدوین شده که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

۱- مقاله «چچ‌نامه» یا فتح‌نامه سند از محمدرضا ناجی در ج ۱۱ دانشنامه جهان اسلام که به سال ۱۳۸۶ درج شده، به نقد و بررسی کتاب مذکور پرداخته و نقاط قوت و ضعف آن را تحلیل کرده‌است؛ اما علی‌رغم تحلیل خوب نگارنده مقاله، به‌ویژه در باب منابع، توضیح چندانی در باب معیولات منقول در اثر و نقد این‌گونه مطالب نداشته‌است.

۲- مقاله‌ای نیز با عنوان «ایالت سند در عصر تیموریان» یا «معرفی کتاب تاریخ معصومی»، توسط سید علی آل داود نوشته شده و در آن به اختصار و گذرا به تحلیل محتوایی اثر پرداخته‌است. مقاله مذکور در شماره ۲۸ «آئینه میراث» به سال ۱۳۸۴ طبع شده‌است. این مقاله بیشتر توصیفی است و تحلیل خاصی نداشته و ویژگی‌های اثر را مطرح نکرده و از نقد و بررسی آن چشم پوشیده است.

۳- «تاریخ‌نگاری فارسی در سند دوره حکومت مسلمانان» عنوان مقاله‌ای از محمدمهدی توسلی است که در مجله مطالعات شبه‌قاره، شماره ۴، سال ۱۳۸۹ به چاپ رسیده‌است. هرچند مؤلف فقط به معرفی ویژگی‌های تواریخ سند در عصر بابر پرداخته، اما مقاله فهرست‌وار و دارای جنبه توصیفی است.

۴- «تاریخ‌نگاری محلی اسلامی- ایرانی در شبه‌قاره هند» عنوان کتاب ارزشمندی از محمدحسین ریاحی است که در سال ۱۴۰۰ در پژوهشگاه حوزه و دانشگاه به چاپ سوم رسیده و جدیدترین اثر در این باره است و مطالب بسیار ارزشمندی درباره حوزه مورد پژوهش حاضر دارد.

البته در مورد تاریخ‌نگاری فارسی در شبه‌قاره، آثار و مقالات متعدد دیگری را می‌توان نام برد که در این مقاله به آن‌ها رجوع شده و به ضرورت در مقاله از آن‌ها استفاده شده‌است. در زیر به صورت فهرست‌وار به تعدادی از آن‌ها اشاره می‌شود:

- اسماعیل پور، مهیبز (۱۳۸۰)؛ تاریخ‌نویسی فارسی در شبه‌قاره در دانشنامه ادب فارسی، جلد ۴، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

- انوشه، حسن (۱۳۸۰)؛ ادراکی بیگلاری در دانشنامه ادب فارسی، جلد ۴، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- برزگر، حسین (۱۳۸۰)؛ ترخان‌نامه در دانشنامه ادب فارسی، جلد ۴، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- رزم‌آرا، مرتضی (۱۳۸۵)؛ تاریخ‌نگاری در شبه‌قاره هند، در دایرة‌المعارف بزرگ اسلامی، جلد ۱۴، تهران، مرکز دایرة‌المعارف بزرگ اسلامی.
- Hashimi, Seyed, *The Arab Rule in Sind, in Islamic Culture*, 1927.

۲- فتح‌نامه سند (چچ‌نامه)

نخستین تاریخ فارسی در باب پیشینه سند، نوشته علی بن حامد کوفی در سال ۶۱۳ هـ ق است. تقریباً چهار قرن بعد از تألیف چچ‌نامه، محمد بن معصوم بهکری (بکری) به نوشتن تاریخ سند مبادرت ورزیده است (اصغر، ۱۳۶۴: ۱۶۷).

اگر زمان تألیف چچ‌نامه (نسخه عربی) سده سوم یا چهارم هجری دانسته شود، این کتاب را باید کهن‌ترین اثری دانست که درباره تاریخ مسلمانان در شبه‌قاره تألیف شده است (بکری، ۱۳۸۲، مقدمه)؛ اما تاریخ شکل‌گیری اصل عربی کتاب معلوم نیست، زیرا اکثر روایات را از ابوالحسن مدائنی نقل کرده و تاریخ وفات او ۲۱۵ یا ۲۲۰ هـ ق است؛ بنابراین حداکثر باید پس از آن (وفات مدائنی) نگاشته شده باشد (احمد، ۱۳۸۵، ج ۱: ۲۰۵؛ Hashemi, 1927: 191).

مترجم فتح‌نامه سند (چچ‌نامه) علی بن احمد بن ابی‌بکر کوفی، بعد از ترجمه اثر از عربی به فارسی، آن را به عین‌الملک فخرالدین، وزیر ناصرالدین قباچه حاکم شهر اُچ (حک ۶۰۲-۶۲۵ هـ ق) تقدیم کرد (کوفی، ۱۳۸۴: ۱۲). وی پس از ترجمه، از کتاب با عنوان «فتح‌نامه» یاد کرده است؛ اما بعد از او این تألیف به «چچ‌نامه» اشتهار یافت، زیرا اثر یادشده با بیان احوال چچ که نام یکی از پادشاهان یا «راجاهای» ناحیه غربی سرزمین هند و ولایت سند بوده، شروع شده است. چچ از مقام برهمن‌زادگی به مقام رایبی رسید و تهاجم سپاه مسلمین به سند در عصر جانشینان او صورت پذیرفت (صفا، ۱۳۷۱، ج ۳: ۱۱۶۶). چچ‌نامه فارسی، نخستین کتاب سند است که به دست ما رسیده است (اصغر، ۱۳۶۴: ۱۶۷).

۱-۲- بررسی و تحلیل محتوای کتاب چچ‌نامه

این اثر، آئینه‌ای است که در آن اوضاع و احوال سیاسی، دینی و اجتماعی آن دوره مردم سند منعکس می‌شود؛ به‌عنوان مثال از خلال مطالب آن می‌توان دریافت که «برهمنان در کمال وفاق می‌زیستند و زنان طبقات علیا، پس پرده با مردم اجنبی حرف می‌زدند و وقتی که شوهران دچار تقلای موت می‌شدند، آن‌ها خود را زنده می‌سوزاندند.» همچنین آمده است که «اغلب مردمان اهل صناعت و زارعت بودند و فاتحان عرب به رهبری محمد بن قاسم نیز با تساهل و بدون تعصب با آنان رفتار می‌کردند» (همان، مقدمه: حد، یی).

نزدیک به یک‌سوم کتاب، اختصاص به حکایات و مطالبی دارد که مربوط به قبل از ورود محمد بن قاسم و استقرار او در هند و سرزمین سند است. از جمله مسائلی که کوفی در کتاب بدان اشاره کرده است، نفوذ و ورود سپاه اسلام در سال پانزدهم هجرت در زمان خلیفه دوم بوده که «عثمان بن ابی‌العاص ثقفی از بحرین به عمان و از آنجا راهی دیبل در سند شده است» (همان: ۷۲). بندر دیبل در آن زمان مرکز تجارت بوده است.

از نقد و بررسی مطالب چچ‌نامه، این نکات قابل‌استنتاج است:

- نویسنده در بیان مطالب، تعصب مذهبی خود را نشان داده و موضع خود را درباره هندوها یا به تعبیر او کافران، پنهان نمی‌دارد و داهر حاکم سند را «لعین» خطاب می‌کند و قتل دشمن را به دوزخ فرستادن او می‌داند (همان: ۱۷۹-۱۸۱)؛ اما با این وجود مؤلف در توضیح وقایع، بی‌طرفی خود را نیز مراعات می‌کند؛ به‌عنوان مثال، حوادثی که در آن‌ها مسلمانان کشته شده یا گاهی با شکست مواجه می‌شدند را ذکر کرده است (همان: ۱۶۸-۱۷۴).

- در بیان جغرافیای تاریخی یا موقعیت اماکن، مناطق و شهرها در کتاب اطلاعات چندانی ارائه نشده و مواضع بلاد و حدود و ثغور آن دقیقاً بیان نشده است؛ البته شاید این مطلب را باید این‌گونه تلقی کرد که کوفی نسبت به این سرزمین آشنایی چندانی نداشته و خود نیز از مهاجران بوده است (ریاحی، ۱۴۰۰: ۶۸).

- مؤلف برخی از اصطلاحات و واژه‌هایی که دارای یک معنا بوده‌اند، دو چیز جداگانه قلمداد کرده و در جایی آورده است: «و آنچه بر کیش خود حریص باشند، گزید و جزیه قبول کنند و بر کیش آباء و اجداد خود باشند» (اصغر: ۲۰۹). گزید یا گزیت و جزیه دو چیز نیستند، بلکه «جزیه» معرب «گزیه» است.

- اما یکی از اصلی‌ترین و مهم‌ترین نقدهایی که بر فتح‌نامه سند یا چچ‌نامه وارد است، افسانه‌پردازی در مورد نحوه به‌قتل‌رسیدن محمد بن قاسم و مطالب مقدماتی آن است. حتی بلاذری وقایع فتح بلاد سند را غالباً بر وفق روایات ابوالحسن مدائنی نقل کرده و به این حکایت اشاره نکرده است (بلاذری، ۱۳۶۷: ۶۱۴-۶۱۵). از این تناقض اخبار چچ‌نامه با مطالب بلاذری آنچه استنباط می‌شود، این است که مؤلف فتوح‌البلدان روایات را به دقت مورد بررسی قرار داده و عدم‌اعتبار روایت مذکور را تشخیص و از نقل آن خودداری کرده‌است؛ اما مؤلف چچ‌نامه در این موارد دچار ضعف است (ریاحی، ۱۴۰۰: ۶۹).

- چچ‌نامه در تبیین و ایراد وقایع تاریخی از دیگر منابع تاریخ‌نگاری سند معتبرتری است. غیر از حکایت سرانجام کار محمد بن قاسم، تقریباً جمیع وقایع سند، مطابق با مطالب بلاذری و یعقوبی است، زیرا بیشتر روایان مطالب آن، امثال مدائنی و ابومحمد هندی بوده‌اند که بلاذری به آن‌ها اعتماد داشته و از آنان استفاده کرده‌است (کوفی، ۱۳۸۴، مقدمه: ید).

- فتح‌نامه سند در باب فتوح اسلامی در هند و حتی نسبت به اولین کتاب‌های تاریخی مربوط به فتوح از ویژگی دیگری نیز برخوردار است؛ از جمله اینکه برخی مطالب که در منابع دیگر به اختصار آمده، در این کتاب به‌طور دقیق‌تر و مبسوط‌تر ذکر شده‌است. از جمله متن‌نامه‌هایی در آن گنجانده شده که راجه داهر و محمد بن قاسم به یکدیگر نوشته بودند، احکامی که حجاج بن یوسف برای محمد بن قاسم فرستاده و در جواب آن‌ها نوشته‌هایی که به حجاج ارسال شده، اسناد و رونوشت آن‌ها در این کتاب آمده و بر روی بعضی نامه‌ها تاریخ انشا و نام کاتب آن نیز درج شده‌است (کوفی، ۱۳۸۴: ۹۶، ۹۸، ۱۰۰-۱۰۵؛ احمد، ۱۳۸۵، ج ۱: ۲۰۶-۲۰۷). در اثری مانند «فتوح‌البلدان»، تنها دو مورد از این مکاتبات، آن هم به‌صورت اشاره آمده‌است (بلاذری، ۱۳۶۷: ۶۱۰) در حالی که در چچ‌نامه متن حدود بیست نامه بین این دو نفر ذکر شده‌است.

- روش و شیوه بیان مؤلف نسبتاً واضح و روشن است. رویدادها، در توصیفات او و وقایعی که درباره جنگ‌ها بیان کرده، به‌وضوح در برابر دیدگان مجسم می‌شوند. از نوشته‌های وی مشخص است که نویسنده از آداب و قوانین جنگی نیز آگاهی داشته‌است (احمد، ۱۳۸۵، ج ۱: ۲۰۷).

برخی اشکالات و انتقادات اساسی نیز بر این کتاب وارد است:

- نویسنده کتاب، آغاز زمان خلافت امام علی بن ابی‌طالب^(ع) را سال ۳۸ هجری دانسته‌است (کوفی، ۱۳۸۴: ۷۵)، در حالی که، سال ۳۵ هجری بوده‌است (طبری، ۱۳۶۲، ج ۶: ۲۳۳۸).

همچنین ابتدای خلافت معاویه بن ابوسفیان را سال ۴۴ هجری نوشته (کوفی، ۱۳۸۴: ۷۸) که آن نیز در بسیاری منابع، سال ۴۱ ذکر شده است (طبری، ۱۳۶۸، ج ۷: ۲۷۱۶؛ ابن اثیر، ۱۳۷۶، ج ۵: ۲۰۲۱-۲۰۱۹) هرچند در تعدادی از کتب تاریخی نیز سال ۴۰ آمده است (یعقوبی، ۱۳۶۲، ج ۲: ۱۴۳).

- مؤلف از حیث شناخت بعضی مقاطع زمانی یا اطلاعات تاریخی دچار ضعف بوده؛ به گونه‌ای که در بیان حکایت ارسال دختران داهر حاکم سند به مرکز خلافت اموی، بغداد را به‌عنوان دارالخلافه معرفی کرده است (کوفی، ۱۳۸۴: ۲۴۳)؛ درحالی‌که در آن زمان مقر خلیفه، شهر دمشق بوده و در اواسط قرن دوم هجری و به سال ۱۴۵ بود که بنیان شهر بغداد توسط منصور عباسی گذاشته شد و آن شهر جدیدالتأسیس، مرکز خلافت عباسیان شد (یعقوبی، ۱۳۶۲، ج ۲: ۳۵۲-۳۵۱، ۳۶۵-۳۶۴).

۳- تاریخ سند محمد بن معصوم بکری؛ تاریخ معصومی

پس از «چچ‌نامه» یا فتح‌نامه سند، تاریخ سند یا تاریخ معصومی نخستین اثر مدون به زبان فارسی در باب سند است که مؤلف در آن اطلاعات منحصر به فرد و گران‌بهایی در باب آن سرزمین به دست می‌دهد.

میرمحمد معصوم بهکری (بکری) به سال ۹۴۴ هـ ق/۱۵۳۶ م متولد شد. پدر وی یعنی سید صفایی الحسینی، اصلاً ترمذی بود. خود میرمعصوم علاوه بر موقعیت علمی دارای جایگاه سیاسی مهمی نیز بود. از جمله موفقیت‌های سیاسی میرمعصوم اعزاز وی از ناحیه امپراتور گورکانی اکبرشاه به سفارت دربار شاه عباس اول صفوی (حک ۹۹۶-۱۰۳۸ هـ ق) بود. آغاز این مأموریت سال ۱۰۱۰ هـ ق و مدت آن بیش از سه سال بوده است (ریاض‌الاسلام، ۱۳۷۳: ۱۰۹-۱۱۱). آنچه از گزارش‌ها استنباط می‌شود این است که شاه صفوی پس از محاصره ایروان، هیات هندی به ایلچی‌گری میرمعصوم را به حضور پذیرفته است (ترکمان، ۱۳۵۰، ج ۲: ۶۴۷).

سرانجام میرمعصوم در سال ۱۰۱۹ هـ ق درگذشت. گورستان خانوادگی میرمعصوم همجوار آرامگاه، و گنبد هشت‌ضلعی بسیار زیبای میرمعصوم با کتیبه‌های فارسی بسیار، از آثار تاریخی ارزشمند این سرزمین است (ریاحی، ۱۴۰۰: ۷۳).

جایگاه فرهنگی میرمحمد معصوم قابل توجه است. وی هم شاعر بوده و هم خوشنویس، اما عاشق ساختمان‌سازی و کتیبه‌نویسی و کنده‌کاری نیز بوده است. او به هر جایی که می‌رفت، همراه

خود خوشنویس و سنگ‌تراش می‌برد و در اطاق [آرامگاه] بابر یک کتیبه اضافه کرد و در آن با نوشتن نام همایون و اکبرشاه، به ذکر همه ممالک مفتوحه و متصرفات پادشاهی که تا آن زمان نصیب و شامل سلاطین گورکانی شده بود، پرداخت (احمد، ۱۳۸۵، ج ۱: ۱۷۹).

براساس آنچه از متن کتاب تاریخ سند برمی‌آید، مؤلف، کتاب را نه برای حکام زمانه و نه از سر حب وطن نگاشته، بلکه چنان‌که خود گفته، اثر را برای فرزندش نگاشت تا دانش و تجربیات خود را در اختیارش قرار دهد (بکری، ۱۳۸۲: ۳).

۳-۱- بررسی و تحلیل محتوای کتاب

درحقیقت از تاریخ سند معصومی، اطلاعات منحصر به فرد و گران‌بهایی در زمینه پیشینه آنجا به دست می‌آید؛ چنان‌که بیشتر مورخان که پس از وی درباره این سرزمین نوشته‌اند، بی‌تردید از کتاب میرمعصوم به عنوان منبع اول بهره برده و مطالب زیادی عیناً از آن نقل کرده‌اند. سال تألیف کتاب، ۱۰۰۹ هـ.ق / ۱۶۰۰ م و ده سال پیش از فوت وی بوده است.

آنچه در عمده مطالب چهار جزء اثر مشهود است، این است که مؤلف در درجه اول به مسائل سیاسی و نظامی پرداخته است و تنها در جزء سوم به مسائل فرهنگی، به ویژه معرفی علما و اندیشمندان، سادات و مشایخ، قضات و فضلا، شعرا و ادبا می‌پردازد و در تمام اثر، مسائل اجتماعی، اقتصادی و عمرانی، موردی قابل توجه یافت نمی‌شود. در واقع فقط جزء سوم کتاب، یک فرهنگ‌نامه محلی از رجال و مشاهیر سند است (ریاحی، ۱۴۰۰: ۷۵).

به طور خلاصه ویژگی‌های مهم این اثر به شرح ذیل است:

- سلیس و روان بودن متن، خواننده را در کسب آسان اطلاعات کمک می‌کند.
- سعی نویسنده بر آن بوده تا با نوشتن مطالب تاریخی، جنبه‌های معنوی و اخلاقی و الهام از سنت‌های شایسته و عبرت و درس گرفتن از بزرگان را تقویت کند، به طوری که میرمعصوم در ابتدای اثر، علت تألیف کتاب را عبرت و تنبه ذکر کرده است.
- علی‌رغم شم قوی ادبی و احاطه فراوان به رموز آن و صاحب نظر بودن مؤلف کتاب در نثر و نظم، سعی بر آن داشته تا تألیف را از تکلفات شاعرانه حفظ کند.
- از دیگر دلایل اعتبار و اهمیت اثر، ذکر علما و فضلاء آن دوره است که می‌توان این جزء را فرهنگ‌نامه محلی نامید و به جهت شناخت رجال و دانشمندان عصر مؤلف، منبع خوبی برای تذکره‌ها و کتب تراجم است.

در بررسی انتقادی این اثر، چند نکته قابل ذکر است:

- وی در گزارش برخی وقایع تاریخی، به‌ویژه جزء اول، دچار اشتباهاتی شده‌است؛ به‌عنوان مثال واقعه حمله محمد بن قاسم به هند را به دقت در منابع اصلی چون فتوح البلدان یا تاریخ یعقوبی مورد بررسی قرار نداده‌است (آل داوود، ۱۳۸۳: ۱۳۱). همچنین وی مستندات خود را دقیق ارائه نکرده و تنها به ذکر منابعی چون چچ‌نامه [فتح‌نامه سند]، تاریخ‌گزیده [مستوفی] و تاریخ مراه‌الجنان [مؤلف نامعلوم] اکتفا کرده و نحوه بهره‌برداری یا مطالبی که از این آثار تفکیک و جدا کرده را نیاورده و به قولی هنگام اقتباس از کتب قدیم نیز احتیاط و تحقیق را به‌کار نبرده‌است (احمد، ۱۳۸۵: ۱۸۰)

- مطالب اثر در برخی موارد برگرفته از آثار گذشته و گاهی بدون ذکر مأخذ به‌طور دقیق و استناد به‌صورت صریح است. همچنین برخی مطالب چندان ربطی به موضوع یا عنوان کتاب ندارد؛ اما دقت ادبی و تبیین بعضی وقایع در اجزاء سوم و چهارم به‌ویژه ذکر دانشمندان و رجال زمان خود و اتفاقات ترخانیه و وقایع دوران تیموریان تا اکبر و مدتی پس از او به‌دلیل هم‌زمانی با دوره مؤلف کم‌نظیر است.

- آگاهی‌هایی که معصومی از تهاجم دریانوردان اروپایی (پرتغالی) به سند ارائه کرده، حکایت از پیشینه دخالت‌های استعمارگران غربی در شبه‌قاره، به‌ویژه نواحی مسلمان‌نشین آن، از جمله سند است. همچنین با توجه به فقدان اطلاعات در تألیفات تاریخی مربوط به شبه‌قاره در باب سلسله‌های محلی سند از قرن چهارم تا دهم هجری به‌ویژه در باب حکومت «سومره» و «سمه» و سلطه پادشاهان منطقه‌ای موسوم به «جام» هرچند مطلب وسیع نیست، لیکن نسبت به سایر آثار عمده‌ترین آگاهی‌ها را در این زمینه می‌توان از اثر معصومی اخذ کرد (ریاحی، ۱۴۰۰: ۷۷).

۴- تاریخ طاهری (بلده تته)

تاریخ بلده تته (تته) - شهری از سرزمین پهناور سند و در حدود یکصد کیلومتری شرق کراچی که در دامنه کوه مکی قرار دارد و رود سند در شرق آن جاری است (صافی، ۱۳۸۷: ۸۷) - معروف به تاریخ طاهری، اثر سید طاهر محمد نسبانی تتوی است که در حدود سال ۱۰۳۰ هـ ق / ۱۶۲۱ م نگاشته شده و در بیان تاریخ آل ارغون و ترخان در منطقه سند است.

سید طاهر محمد تتوی متخلص به «نسبانی» ادیب، تاریخ‌نگار و شاعری فارسی‌گو بوده‌است. او در سال ۹۹۰ هـ ق متولد شد، پدرش عمادالدین حسن صحرائی استرآبادی باغایی تتوی از

سادات تهته (تته) بود و نیاکانش از استرآباد بدان ناحیه کوچیده بودند (احمد، ۱۳۸۷، ج ۲: ۴۲۶؛ انوشه، ۱۳۸۰، ج ۴: ۱۶۰).

به‌طور خلاصه کتاب در تاریخ سند از روزگار باستان تا گشودن آن به دست جلال‌الدین اکبر در سال ۱۰۰۲ هـ ق و درگذشت میرزا غازی بیگ ترخان است.

به نوشته ظهورالدین احمد، آن بخش از تاریخ طاهری بسیار مهم و ارزشمند است که مؤلف در آن احوال و وقایعی را آورده که از پدر یا دوستان و نزدیکانش اخذ کرده یا آن را به چشم خود دیده‌است (احمد، ۱۳۸۷، ج ۲: ۴۲۷) که از مهم‌ترین این قبیل اخبار، می‌توان از ورود خان‌خانان به سند و در نتیجه سقوط سند در عصر اکبر شاه باری (۱۰۰۲ هـ ق) دانست.

۴-۱- بررسی و تحلیل محتوای کتاب

از جمله موارد قابل توجه در تاریخ طاهری، بیان تهاجم اروپائیان و قوای پرتغال [به فرماندهی آلبوکرک] به هند و سند و سواحل آن سرزمین است. در حقیقت طاهر محمد تتوی اولین مورخی است که این حادثه یا به تعبیری فاجعه را به تفصیل بیان کرده‌است.

از دیگر موارد مهم مورد اشاره در تاریخ طاهری، سقوط سند به دست سپاهیان و عوامل اکبر شاه گورکانی و الحاق آن ولایت به دولت گورکانی است که به قولی در این باب اثر مذکور اطلاعات بی‌سابقه، تازه و گران‌بهای تاریخی به دست می‌دهد (اصغر، ۱۳۶۴: ۲۷۵).

در بررسی و نقد این اثر، چند نکته مهم قابل ذکر است:

- تاریخ طاهری پس از فتح‌نامه سند (چچ‌نامه)، تاریخ سند معصومی و بیگلارنامه، چهارمین اثر مدون و مطرح در تاریخ محلی سند به شمار می‌رود.

- عمده اثر مبتنی بر روایات، اقوال و دیده‌های شخصی مؤلف است. مؤلف متکی بر منابع کتبی نبوده یا از آن‌ها نامی نبرده و آنچه دیده یا شنیده را نقل کرده‌است و منبع آن پدر یا دوستان اهل فضلش بوده‌اند.

- نسیانی تتوی در زمینه برخی مطالبی که ارائه کرده، دقت لازم را در باب صحت و سقم آن نداشته که در این مورد می‌توان بعضی اخبار درباره سومره‌ها و سمه‌ها را مثال زد. موارد متعددی از سهو و نقص در ضبط سال، رویدادها و تسلسل واقعات دیده می‌شود که نمونه بارز آن را می‌توان در باب حاکمیت سلاطین سومره مثال زد.

- محتوای اثر جز شرح و عملکرد حاکمان و دولتمردان ارغونی و ترخانی، به اتفاقاتی چون ورود

اروپائیان و تهاجم پرتغالی‌ها به سند از جمله تهته اشاره داشته و از نحوه تسلط گورکانیان در عصر پادشاهی اکبر بر تهته به فرماندهی خان خانان پرده برمی‌دارد؛ به این جهت در بین تواریخ سند این اثر اهمیت خاصی دارد (ریاحی، ۱۴۰۰: ۷۶-۷۹)

۵- بیگلارنامه

بیگلارنامه کتابی است در تاریخ سند که بین سال‌های ۱۰۱۷ تا ۱۰۳۴ هـ ق توسط ادراکی بیگلاری به رشته تحریر درآمده است و اختصاص به سلسله ترخانیه دارد. در زیر عنوان کتاب بیگلارنامه آمده است: «تاریخ سند مشتمل بر احوال و آثار یکی از امرای عهد ترخانان» یعنی امیرشاه قاسم خان بیگلار متوفی ۱۰۱۹، این شخص افسر دودمان ترخانیه سند بود که بعدها در روزگار جلال‌الدین اکبر لقب «خان زمان» گرفت. قاسم خان ارغون (متخلص به ادراکی) شاعر فارسی‌گو و نویسنده فارسی‌نویس شبه‌قاره در شهر تته، پایتخت قدیم سند زاده شد و به طایفه ترکمان ارغون تعلق داشت (نفیسی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۳۶۶؛ انوشه، ۱۳۸۰، ج ۴: ۱۶۰).

آوازه ادراکی بیشتر به واسطه سرودن منظومه چنیرنامه و تألیف بیگلارنامه است. چنیرنامه مثنوی عاشقانه‌ای است که به دستور ابوالقاسم سلطان بیگلار بر پایه یکی از داستان‌های باستانی سند در ۸۵۷ بیت سروده شده است (انوشه، ۱۳۸۰، ج ۱: ۹۱۸).

نویسنده در ابتدای کتاب انگیزه خود از تألیف اثر را بیان کرده، پس از وصف حاکم دوران به جود و احسان نیکو و حمیده، امیرقاسم خان پسر امیرقاسم بیگلار را از جهت شجاعت، افاضت و دلاوری ستوده و می‌نویسد: و چون این رساله مشتمل بر مناقب و حالات و محتوی مآثر و کمالات «بیگلار» است، به اسم «بیگلارنامه» موسوم شده و مقدمه‌اش را در کیفیت سلاطین سند و برخی اتفاقات دوران آنان بیان کرده است (ادراکی بیگلاری، ۱۹۸۰: ۵).

تاریخ نگارش اثر در هفتاد سالگی مؤلف به سال ۱۰۱۷ هـ ق است؛ هرچند تا رویدادهای ۱۰۳۵ هـ ق در این کتاب درج شده است (منزوی، ۱۳۶۷، ج ۱: ۴۳۰ و ۴۳۱).

شاید بتوان این کتاب را سلف اکبرنامه، همایون‌نامه و دیگر کتب تک‌نگاری در باب یکی از پادشاهان حکومت‌گر دانست؛ هرچند این کتاب شرح بسیار دقیق و جانبدارانه‌ای از دوران زندگانی شاه قاسم (خان زمان) تا عصر کهنسالی او به دست می‌دهد و از این جهت بخشی از تاریخ منطقه سند و نیز سلسله ترخانیه را روشن می‌گرداند، اما به نظر می‌آید نویسنده، کتاب را ناتمام به حال خود رها کرده باشد؛ زیرا شرح حوادث کتاب به مرگ زمان‌خان، یعنی سال ۱۰۱۹ هـ ق

نمی‌رسد، اما نگارش کتاب تا سال ۱۰۳۴ هـ ق نیز ادامه داشته‌است. اینکه چه عللی موجب شده‌است مورخ قلم را وانهاده و حتی مرگ زمان‌خان را نیز ننگاشته، معلوم نیست. از سوی دیگر بیان جنگ‌ها و نزاع‌های پی‌درپی و فراز و فرودهای زندگی این شاه ترخانیه، کتاب را از طراوت و جذابیت انداخته‌است.

۵-۱- تحلیل و بررسی محتوای کتاب

ابواب کتاب عمدتاً پیرامون فعالیت‌های جنگی و اقدامات شاه قاسم است. در واقع بیشتر حجم کتاب، شرح حوادث و جنگ‌های دوران خان زمان و پدر وی است و حکایات عصر پیری زمان خان و جلوه‌گری‌های فرزندان او دارد. در این اثر تنها قسمتی کوتاه به روابط با ایران اشاره دارد (ادراکی بیگلاری، ۱۹۸۰: ۲۲ و ۲۳).

دو نکته مهم از نقد و بررسی این اثر استنباط می‌شود:

- تألیف تا حدودی نشان‌گر وضعیت منطقه سند، به‌ویژه در عصر مؤلف و بیان برخی اتفاقات و جریان‌های سیاسی و اجتماعی آن است و بیان‌گر جایگاه ارغون‌ها، ترخان‌ها، مهاجران از ماوراءالنهر و مغول‌زادگان در مناقشات سند و حاکمیت بر آن است.

- با توجه به اینکه بیگلارنامه از تواریخ محلی سند به شمار می‌رود، شایسته بود در آن توضیحات بیشتری در باب شهرها، مشاغل، صنایع، طبقات، مناطق، شخصیت‌ها و ابعاد متعدد مربوط به سند لحاظ شود که نویسنده به آن چندان توجهی نکرده‌است؛ زیرا در مقایسه با سایر آثار دوره خود که به تاریخ سند پرداخته‌اند، مانند تاریخ سند معصومی و تاریخ مظهرشاه جهانی، کمتر به این مسئله توجه داشته‌است.

۶- مظهر شاه جهانی؛ مظهر التدبیر

مظهر شاه جهانی که به اوضاع و احوال ولایت سند و برخی بلاد آن مانند بهکر تا تته پرداخته، از یوسف میرک «نمکین بهکری» (ح ۱۰۴۴ هـ ق) است.

آبا و اجداد مؤلف مظهر شاه جهانی، یعنی یوسف میرک، اصلاً از سبزوار خراسان بوده‌اند. ملا میرسبزواری پدر بزرگ یوسف میرک متولی حرم مظهر امام رضا^(ع) در مشهد بوده و در دوران حملات ازبکان به قندهار نقل مکان کرد. پدر یوسف میرک، میرابوالقاسم بن ملا میر سبزواری نیز سپس راهی شبه‌قاره شده و به دربار اکبر پادشاه گورکانی پیوست. میرابوالقاسم یک بار از «نمک‌سر» (پنجاب) «طشتی از نمک ساخته به‌عنوان هدیه‌ای خدمت پادشاه فرستاده که مظهر

نمک حلالی (وفاداری) وی بود». اکبر از تحفه شاد شده، به او لقب «نمکین» اعطاء کرد (احمد، ۱۳۸۷، ج ۲: ۴۲۳ و ۴۳۳؛ بهکری، ۱۹۶۱، ج ۱: ۱۹۸-۱۹۹).

مهم‌ترین انگیزه یوسف میرک بن میرابوالقاسم نمکین بهکری در تألیف اثر، دادخواهی و عدالت‌طلبی وی در رساندن فریاد مردم به حضور پادشاه گورکانی یعنی شاه‌جهان بوده‌است (احمد: همان).

بنابراین اراده مؤلف از ابتدا نگارش تاریخ منطقه سند نبوده و طبیعی است که کاستی‌هایی در مقایسه با برخی کتب تاریخی دارد؛ اما بیان طبقات مردم هر منطقه جزو محاسن کتاب است که در کمتر کتاب تاریخ محلی هند مشاهده می‌شود (نمکین بهکری، ۱۹۶۲: ۶۳-۶۵).

همچنین از عملکرد دولت شاه‌جهانی نسبت به ترخانان پس از فتح سند توسط خان خانان یاد کرده و سپس از عمال و حاکمان منصوب در سهوان یاد می‌کند (همان: ۹۰-۹۱).

۶-۱- تحلیل و بررسی محتوای کتاب

از مطالب مهم این اثر، آوردن نام صوبه‌داران (استانداران) تهته و نحوه اداره امور ایالات توسط آنان در اوایل قرن یازدهم هجری است؛ از جمله: تاج‌خان، شمشیرخان اوزبک، مظفرخان معموری و سید بایزید بخاری (همان: ۳۰-۵۳).

درحقیقت آن بخش از کتاب که درباره تربیت منصب‌داران و حکام آمده، ارزشمند و مهم است. به مسائل ضروری مربوط به استانداران، قضات، مفتیان، صدور و محتسبان، از جمله امور رفاهی آنان پرداخته، همچنین به سادات، شیوخ، فقرا و ساکنان و افراد ساکن در زاویه نیز اشاره دارد. همچنین به موضوعاتی مانند وضع مالیات بر غلات و حبوبات، فرمانروایی و عاملیت اشخاص مختلف اشاره کرده‌است (همان: ۹۱-۱۶۳).

در نقد و بررسی این اثر، چند مورد مهم را می‌بایست مدنظر داشت:

- اراده مؤلف، نگارش تاریخ منطقه نبوده و طبیعی است که کاستی‌هایی در مقایسه با کتب تاریخی دارد. نویسنده برخی منابع و مصادر خود، از جمله در باب مسائل ادبی و حکمی را مشخص نکرده، به‌ویژه در بهره‌گیری خود از اشعار سعدی یا سنایی.

- مؤلف خود به‌عنوان شخصیتی تأثیرگذار، نافذ و صاحب منصب، اطلاعات خوبی از مناطق سند داشته و در ارائه آن کوشیده‌است. یوسف میرک در باب ملکداری از منابع اصیل و ارزشمند ادبی و معنوی ایران اسلامی و زبان و ادبیات فارسی بهره برده و از این مآخذ حکایت و امثالی

را در باب شیوه فرمانروایی و حاکمیت آورده‌است. بهره‌گیری مؤلف از آثار متعدد به زبان فارسی نیز نشانگر تحولات فرهنگی به‌ویژه تأثیرگذاری خاندان‌های ایرانی بر تاریخ‌نگاری سند است.

- تفاوت محسوس این اثر نسبت به سایر آثار مربوط به سند، مانند تاریخ معصومی و چچ‌نامه، این است که آن‌گونه که تألیفات مذکور به گذشته‌های دور پرداخته‌اند، این تألیف به مسائل عصر خود توجه کرده‌اند.

۷- ترخان‌نامه

ترخان‌نامه کتابی است در تاریخ سند در زمان حکومت ارغونیان و ترخانیان که توسط سید میرمحمد بن سید جلال تتوی و در حدود سال ۱۰۶۵ هـ.ق / ۱۶۵۴ م نوشته شده‌است. آنچه در تواریخ به‌ویژه تاریخ‌های محلی مربوط به سند مضبوط است، سلسله‌های محلی ارغونیه و ترخانیه از زمان جانشینان تیمور در منطقه سند آغاز حکمرانی کردند و سرانجام نیز مغلوب اکبرشاه از پادشاهان گورکانی شدند.

نسب مؤلف ترخان‌نامه (سید میرمحمد) به خانواده سادات معروف به انجوی شیرازی می‌رسد (تتوی، ۱۹۶۵: ۳۹-۴۲).

در علت نام‌گذاری کتاب نویسنده آورده است: «لفظ ترخان در لغت به معنی «خون‌ریز» و در اصطلاح «مطلق‌العنان» هر چه خواهد بکند و از خدمت معاف باشد و تا نه پشت هر گناه که از آن‌ها صادر شود ببخشند» (تتوی، ۱۹۶۵: ۴).

مؤلف درباره سبب نوشتن کتاب می‌نویسد که میرزا صالح که عهده‌دار صوبه تته بود، گویا در حدود ۱۰۶۵ هـ.ق در روزگار اقامت خود در گجرات از او (مؤلف) درخواست کرد تا کتابی کهن در تاریخ نیاکان خود به نام «ترخان‌نامه» بیابد و برای او بفرستد، اما سید میرمحمد تتوی هرچه جست‌وجو کرده، آن کتاب را نیافت و از این رو این کتاب را به نگارش درآورد (تتوی، ۱۹۶۵، مقدمه: ۱۷-۱۹؛ انوشه، ۱۳۸۰، ج ۴: ۷۸۷؛ مارشال، ۱۳۹۰: ۲۱۱-۲۱۲).

کتاب که در احوال نیاکان میرمحمد صالح و تبارنامه آنان است، از کتاب‌هایی مانند تاریخ طبری، روضه الصفا و ظفرنامه گرفته شده و بقیه ترخان‌نامه که در تاریخ سند در دوره ارغونیان و ترخانیان است، عمدتاً برگرفته از تاریخ معصومی و بخشی از کتاب تاریخ طاهری است؛ بنابراین اثر را می‌توان به گونه‌ای چکیده تاریخ معصومی برشمرد. مؤلف با اینکه با ترخانیان هم‌زمان و با

آن‌ها پیوند داشته و می‌توانسته آگاهی‌های نوشتاری و شنیداری بسیاری را درباره آن‌ها به دست آورد، چیزی بر آن نیافزوده و از آوردن نام مآخذ نیز خودداری می‌کند (انوشه، ۱۳۸۰، ج ۴: ۷۸۷؛ احمد، ۱۳۸۷، ج ۲: ۴۲۸). برخی نیز، این اثر را برگرفته از اطلاعات کتاب‌هایی مانند «تاریخ السند و الهند» دانسته‌اند (صافی، ۱۳۸۷: ۷۱).

۷-۱- تحلیل و بررسی محتوای کتاب

اثر به دو قسمت عمده تقسیم می‌شود و مطالبی در باب دو خانواده حاکم بر منطقه سند است؛ یکی خاندان ارغون و دیگر خاندان ترخان سند و آباء و اجداد آنان و قسمت دوم شجره‌نامه‌های انساب این دو خانواده.

با مطالعه کتاب می‌توان دریافت که کتاب انتخابی ناکافی از تاریخ میرمعصوم است که هیچ مواد و مطالب اضافی ندارد (تتوی، ۱۹۶۵، مقدمه: ۲۰-۲۱).

همچنین تتوی با توجه به استفاده‌ای که از تاریخ طاهری داشته، هیچ اطلاعاتی بر محتویات تاریخ طاهری نیافزوده است (تتوی، ۱۹۶۵، مقدمه: ۲۱-۲۲).

درواقع تنها کاری که مؤلف کرده، این است که چندین جلد کتاب را که به آسانی به دست وی رسیده، مطالعه کرده و احوال این خانواده را به‌طور خلاصه از آن‌جا نوشته است. در بعضی مسائل اگر خواننده قبلاً تاریخ معصومی، تاریخ طاهری و بیگلارنامه را مطالعه کرده باشد، مطالعه این کتاب هیچ مطلبی بر اطلاعات وی نمی‌افزاید (تتوی، ۱۹۶۵: ۲۲).

جمع‌بندی نقد اثر بدین صورت است:

- اشتباهات تاریخی زیادی در محتوای کتاب وجود دارد؛ به‌عنوان مثال، همایون پادشاه گورکانی هند بعد از شکست به دست شیر شاه سوری در سال ۹۴۷ هـ.ق به سند رسید (بدایونی، ۱۳۷۹، ج ۱: ۲۴۵)؛ اما مؤلف ترخان‌نامه سال ورود او را به سند دو سال بعد، یعنی ۹۴۹ هـ.ق ذکر کرده است (تتوی، ۱۹۶۵: ۳۳-۳۴). این‌گونه اشتباهات در سرتاسر کتاب زیاد است (ر.ک. تتوی، ۱۹۶۵: ۳۹-۴۰ و ۶۰ و ۲۵ و ۳۵۴ و ۹۵).

- نویسنده کتاب در آغاز اثر نسب نامه ارغونها و ترخانها را ذکر کرده، که در حبیب‌السیر، ظفرنامه و تا حدی در جامع‌التواریخ رشیدالدین فضل‌الله همدانی آمده است؛ اما مآخذ اصلی بعضی اسامی را ذکر نکرده است (تتوی، ۱۹۶۵، مقدمه: ۲۷).

- مؤلف از آثار و منابع متعدد و معتبر بهره برده و خود به آن اذعان داشته و مواردی از مآخذ

مانند تاریخ طبری، روضه‌الصفاء، مجمع‌الانساب و تاریخ گزیده را ذکر کرده و از برخی منابع محلی در دوره خود، از جمله تاریخ معصومی، تاریخ طاهری و تعداد دیگری از آثار عمومی بهره خوبی برده که ارزش کار وی را می‌رساند.

۸- نتیجه‌گیری

به اعتقاد بسیاری از محققان، نخستین اثر تاریخ‌نگاری شبه‌قاره، در منطقه سند نوشته شده است. کتاب «چچ‌نامه» را می‌توان آغاز مرحله تاریخ‌نگاری اسلامی در شبه‌قاره قلمداد کرد. چند علت در شکل‌گیری آثار تاریخ‌نگاری محلی سند مؤثر بوده‌اند:

۱- رواج زبان فارسی و فرهنگ ایرانی-اسلامی در این مناطق، از عوامل مهم گسترش و تألیف تاریخ‌نگاری‌های محلی در این منطقه بوده است.

۲- از مهم‌ترین علل رشد این‌گونه آثار در دوره تاریخی مورد بحث، گرایش‌های فرهنگی و ادبی حاکمیت‌های محلی بوده است. با توجه به این مسئله و امکانات و رفاه حاصل از آن، مقدمات رشد و پرورش استعدادها علمی و ادبی فراهم می‌آمد؛ به عبارت دیگر با توجه به ثبات و رفاه منطقه سند بود که اوج تألیفات تاریخ‌نگاری محلی در آن برهه از تاریخ این سرزمین قابل ملاحظه است.

۳- انگیزه‌هایی چون تشویق حاکم، امرا و خاندان‌ها و رجال محلی در شکل‌گیری این تألیفات تأثیرگذار بوده است. در واقع عملکرد دولتمردان در منطقه سند و نحوه حاکمیت و اقدامات آنان در شکل‌گیری این‌گونه تألیفات مؤثر بوده است. در کنار آن، علاقه‌مندی و اشتیاق به زادوبوم و به تعبیری حب وطن و مفاخر قومی نیز در فراهم‌آمدن این تألیفات نقش داشته است.

نگرشی بر این آثار و محتوای موضوعات و مطالب تواریخ محلی سند، نکاتی را بر ما بازگو می‌کند؛ به عنوان مثال توجه آثاری مانند چچ‌نامه بیشتر به مسائلی از قبیل فتح سند توسط مسلمانان است و اطلاعات چندانی راجع به مطالب جغرافیایی یا رجال منطقه وجود ندارد. در حالی که آثار بعدی منطقه سند مانند تاریخ سند معصومی یا مظهر شاه‌جهانی به این موضوعات توجه بیشتری داشته‌اند. برخی از آثار سند نیز بیشتر بر خاندان‌ها یا شخصیت‌های متنفذ منطقه تکیه و تأکید داشته‌اند که از این دست می‌توان ترخان‌نامه یا بیگلارنامه را نام برد؛ البته این قبیل آثار آگاهی‌هایی نیز از جغرافیای تاریخی در اختیار می‌گذارند. ویژگی مشترک دیگر آنکه، نویسندگان این تألیفات مشاهدات شخصی خود را در وقایع و اتفاقات تاریخی ضبط کرده‌اند که در این مورد تواریخ سند

مانند تاریخ معصومی، بیگلرنامه و نیز مظهر شاه‌جهانی را می‌توان مثال زد. برخی انتقادات نیز به محتوای این آثار وارد است:

۱- گرایش به اساطیر: اطلاعات تاریخی همه آثار مورد بحث در این مقاله ممزوج با روایت‌هایی است که به گزافه‌گویی، مبالغه و خرق عادت گرائیده‌اند که در بین این آثار، چچ‌نامه از همه برتر است.

۲- دخالت دیدگاه‌ها و نظرات سیاسی، مذهبی و قومی: هرچند حُب وطن و موضوع تفاخر منطقه‌ای و ملی، گاهی مناسب است؛ اما در برخی موارد باعث موضع‌گیری، فخرفروشی و قضاوت جانب‌دارانه و تند مؤلف در باب شهرها یا گروه‌ها و افراد می‌شود. نمونه‌هایی از این قبیل در همه تواریخ محلی سند دیده می‌شود.

۳- مبالغه، بزرگ‌نمایی و ستایش بیش از حد درباره شخصیت‌ها: در تواریخ محلی شبه‌قاره، در بیان رجال حکومت و به‌ویژه سلاطین و وزرا، ستایش بسیار روا داشته و القاب و عناوین پرطمطراق را به‌کار گرفته‌اند و البته تعدادی از عرفا یا شخصیت‌های معنوی نیز مشمول توصیفات مبالغه‌آمیز نویسندگان تاریخ‌های محلی بوده‌اند.

۹- منابع

۱. آل داوود، سید علی، ایالت سند در دوره تیموریان، آئینه میراث، شماره ۲۶، صص ۱۳۱-۱۳۲، مرکز پژوهشی میراث مکتوب: پاییز ۱۳۸۳.
۲. ابن اثیر، عزالدین، تاریخ کامل، جلد ۵، ترجمه محمدحسین روحانی، تهران: اساطیر، ۱۳۷۶.
۳. احمد، ظهورالدین، تاریخ ادب فارسی در پاکستان، جلد ۱ و ۲، ترجمه شاهد چودری، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۵.
۴. ادراکی بیگلاری، قاسم، بیگلارنامه، تصحیح و تعلیق، نبی‌بخش خان بلوچ، حیدرآباد پاکستان: انجمن ادبی سند، ۱۹۸۰.
۵. اسماعیل‌پور، مهیب، تواریخ سند در دانشنامه ادب فارسی، جلد ۴، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰.
۶. اصغر، آفتاب، تاریخ نویسی فارسی در هند و پاکستان (تیموریان بزرگ)، لاهور: خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۴.
۷. انوشه، حسن، دانشنامه ادب فارسی (ادب فارسی در شبه‌قاره هند، پاکستان و بنگلادش)، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰.
۸. انوشه، حسن، ادراکی بیگلاری در دانشنامه ادب فارسی، جلد ۴، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰.
۹. بدایونی، عبدالقادر، منتخب التواریخ (شعرا و ادبا)، تصحیح احمدعلی صاحب، مقدمه و اضافات توفیق سبحانی، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۹.
۱۰. برزگر، حسین، ترخان‌نامه در دانشنامه ادب فارسی، جلد ۴، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰.
۱۱. بلاذری، احمد بن یحیی، فتوح البلدان، ترجمه محمد توکل، تهران: نقره، ۱۳۶۷.
۱۲. بکری، سید محمد معصوم، تاریخ سند معروف به تاریخ معصومی، تصحیح عمر بن محمد داوود پوته، تهران: اساطیر، ۱۳۸۲.

۱۳. بهکری، فریدالدین، *ذخیره الخوانین*، جلد ۱، به تصحیح و تعلیقات معین‌الحق، کراچی، ۱۹۶۱.
۱۴. تتوی، سید میرمحمد بن سید جلال، *ترخان‌نامه (تاریخ سند در زمان ارغون و ترخان)*، به اهتمام سید حسام‌الدین راشدی، حیدرآباد سند: انجمن ادبی سند، ۱۹۶۵.
۱۵. ترکمان، اسکندر بیک منشی، *تاریخ عالم آرای عباسی*، به اهتمام ایرج افشار، تهران: امیرکبیر، ۱۳۵۰.
۱۶. ریاحی، محمدحسین، *تاریخ‌نگاری محلی اسلامی-ایرانی در شبه‌قاره هند*، چاپ سوم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۴۰۰.
۱۷. ریاض‌الاسلام، *تاریخ روابط ایران و هند (در دوره صفویه و افشاریه)*، ترجمه محمدباقر آرام، عباسقلی غفاری فرد، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۳.
۱۸. صافی، قاسم، *تاریخ زبان و ادب فارسی در سند و پیوستگی‌های آن با ایران*، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۷.
۱۹. صفا، ذبیح‌الله، *تاریخ ادبیات در ایران*، جلد ۵، تهران: انتشارات فردوس، ۱۳۷۱.
۲۰. طبری، محمد بن جریر، *تاریخ طبری (تاریخ الرسل و الملوک)*، جلد ۶ و ۷، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: اساطیر، ۱۳۶۲.
۲۱. کوفی، علی بن حامد، *فتح‌نامه سند (چچ‌نامه)*، تصحیح داوود پوته، تهران: اساطیر، ۱۳۸۴.
۲۲. مارشال، دارانوسروانجی، *مغولان در هند (بررسی کتابشناسی دست‌نویس‌ها)*، ترجمه حسین برزگر کشتلی، تهران: موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰.
۲۳. ناجی، محمدرضا، *چچ‌نامه در دانشنامه جهان اسلام*، جلد ۶، تهران: بنیاد دایرةالمعارف اسلامی، ۱۳۸۶.
۲۴. نفیسی، سعید، *تاریخ نظم و نثر در ایران و زبان فارسی تا پایان قرن دهم هجری*، تهران: فروغی، ۱۳۶۳.

۲۵. نمکین بهکری، یوسف میرک بن ابوالقاسم، تاریخ مظهر شاه‌جهانی (در بیان احوال ولایت سند از بهکرتا تته)، مقدمه و حواشی سید حسام‌الدین راشدی، کراچی: مرکز ادبی سند، ۱۹۶۲.

۲۶. یعقوبی، ابن واضح احمد بن ابی یعقوب، تاریخ یعقوبی، ترجمه محمدابراهیم آیتی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲.

27. Hashimi, Syed, The Arab Rule in Sind, in Islamic Culture, 1927.

